

Tor san'ati

Abdullayev Shohruh Berdimurodovich

O'zbekiston davlat san'at va madaniyat instituti,

"Cholg'u ijrochiligi va musiqa nazariyasi"

kafedrasi o'qituvchisi

Annotatsiya: maqolada musiqiy ijrochilik san'ati tarixi va uning rivojlanishida zamonaviy mukammal ko'rinishga qadar uzoq yo'lni bosib o'tgan tarixiy manbalar ko'rib chiqiladi. Bir nechta yozma manbalarda musiqa, musiqa cholg'ulari, ularning o'ziga xos xususiyatlari, ijro san'ati haqida ma'lumotlar mavjud.

Kalit so'zlar: tor, cholg'u, musiqa, tarix, ijro, sanat, ovoz.

Milliy va jahon musiqa ijrochiligi san'ati tarixi ko'p asrlik an'alarini meros qilib qoldirgan. Ularning taraqqiy etish jarayoni qadimgi davrlarga borib taqaladi. Olimlar tomonidan o'tkazilgan arxeologik qazilmalar natijasida aniqlangan manbalardan ma'lumki, musiqa cholg'ulari qadimdan mavjud bo'lib, ular xalqlarning kundalik turmush tarzida, saroylarda, o'sha davrlarda o'tkaziladigan katta-katta bayram, madaniy marosimlarda, xalq sayillarida keng foydalanilgan.

Ma'lumotlarga qaraganda, dastlabki musiqa cholg'ulari eramizdan avvalgi XIII ming yillikda tarkib topgan. Musiqa ijrochiligi xalqlarning ma'naviy hayotida muhim rol o'ynagan, davrlar o'tishi bilan asta-sekin rivojlanish jarayonini kechgan. Ijrochilik xalq og'zaki ijodi, shuningdek, san'at turlarining barcha yo'nalishlari bilan uzviy aloqada rivojlangan.

O'rta asrlarda xalq musiqa ijodining ijrochilik an'analari keng tarqalgan bo'lib, ular cholg'u musiqasining har xil janrlarini o'zida mujassam etgan. Musiqa san'atida cholg'u ijrochiligi ulkan milliy madaniy meros sifatida avloddan-avlodga o'tib kelgan.

Torchilar jamoasi butun mamlakat bo'ylab tarqalgan ko'plab havaskor va professional ijrochilarni o'z ichiga oladi. Bugungi kunda Ramiz Quliyev, Malik Mansurov, Mohlat Muslimov, Elchin Hoshimov kabi ijrochilar jahon miqyosida tanilgan siymolar bo'lsa, Ag'asalim Abdullayev, Vomiq Mammadaliyev, Valeh Rahimov, Akram Mammadli va boshqa torchilar bu san'atning biluvchisi va posboni sifatida e'zozlanadi.

Hozirgi vaqtda tar hunarmandchiligi va ijrochilik san'ati poytaxti Bokuda joylashgan. Ozarbayjonning Zagatala, Guba, Mingechevir, Ganja, Balaken, Qorabog', Naxchevan kabi viloyatlarida ham tar ustalari va san'atkorlari yashaydi.

Hunarmandlar oilalari asosan ayrim qishloqlarda tarqalgan, yakka tartibdagi havaskorlar va professional ijrochilar qishloqda ham, shaharda ham istiqomat qilishadi.

Tor san'ati bilan Eron, Turkiya, Iroq va Markaziy Osiyoda mahalliy jamoalar, yakka tartibdagi hunarmand va ijrochilar ham shug'ullanadi. Chet elda yashovchi ko'plab ozarbayjonlar uchun bu an'ana o'ziga xos xalq san'atining katta obro'siga ega bo'lib, madaniy o'ziga xoslik hissini beradi. Qora hunarmandchiligi va ijrochiligi va bu an'anaga oid mahorat ozarbayjonlarning madaniy o'ziga xosligini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi.

Tor hunarmandchiligi va ijrochilik san'ati o'rta asrlarda Ozarbayjonda tarning ikki, uch, to'rt, besh va olti torli turlari qo'llanila boshlangan. Hozirgi ozarbayjonlik amaliyotchilar 19-asr boshlarida shushalik (Qorabog') ozarbayjonlik tar ustasi va ijrochisi Mirza Sodiq Asad o'g'li (Sodiqjon) tomonidan kiritilgan torni yasashadi va ijro etadilar. Hunarmandchilik asbob uchun yog'och material tanlashdan boshlanadi. Hunarmandlar odatda tut daraxtini kosaxonasi uchun, yong'oq daraxti (menzura) dasta qismi va bosh qismi uchun, nok daraxti esa quloq (vint)lari uchun ishlatiladi. Turli xil asboblardan foydalangan holda, hunarmandlar shakli sakkiz raqamiga o'xshash kosaxona (korpus)ni yaratadilar va uni ichi o'yiladi. Keyin kosaxona ustiga yupqa ho'kiz yuragi parda(perikard membrana)si qoplanadi. Kosaxona, dasta va bosh qismi bir biriga qotiriladi va 11 ta metall torlar taqiladi hamda 22 ta ipak lad(parda)larni bog'lash bilan tor yasash ishi yakunlanadi.

Ijrochilar tor cholg'usini gorizontol holatda ushlab, o'ng qo'li bilan ko'kragiga surib, bosh va ko'rsatkich barmog'i orasiga mizrob qo'yib chaladilar. Badiiy rang berish uchun ijrochilar trel va boshqa plektr texnikasi va zarbalaridan foydalanadilar. Ijrochilar torni boshqa xalq cholg'u asboblari bilan ansambllarda ham, yakkaxon chiqishlarda ham ijro etadilar. Tor ijrochiligida Ozarbayjon an'anaviy musiqasining mug'om, tasnif, deramed, reng, kabi ko'plab janrlari, xalq qo'shiqlari va raqs kuylari qo'llaniladi. Torning texnik va badiiy xususiyatlari tufayli Ozarbayjonda tar ijrochilarining ko'p avlodlari o'zlarining ijro repertuarini boyitib, tor chalishning yangi, yanada jo'shqin va rang-barang uslubini keltirib chiqardilar.

Tor hunarmandchiligi an'anaviy ravishda ustadan shogirdga, ko'pincha otadan o'g'ilga norasmiy amaliy mashg'ulotlar orqali o'tadi. Shogird odatda ustozining ishini kuzatadi va taqlid qiladi yoki unga ba'zi jihatlarda yordam beradi, vaqti-vaqti bilan ustaning og'zaki tushuntirishlari bilan birga bo'lishi mumkin.

An'anaviy tar ijrochiligi ham og'izdan og'izga, ham musiqiy notalar orqali uzatilgan. Tor ijrochi havaskorlarning ko'pchiligi ijro mahoratini og'zaki, o'z jamoasidagi yoshlarga, yakka tartibda yoki havaskorlar to'garagida etkazishadi. Ijtimoiy yig'inlarda tajribali havaskorlarning tar ijrosi, shuningdek, shogirdlarga ishlash texnikasi bilan yaqinroq tanishishga yordam beradigan uzatish vositalaridan biridir. Yoshlarga o'ng va chap qo'llarni joylashtirish, barmoqlarni ushlab turish, maxsus tar tarozilarini o'ynash va ijro texnikasiga taqlid qilish o'rgatiladi. Yosh havaskorlar odatda xalq musiqasini ijro etish bilan boshlanadi.

Tor ijrochiligini rasmiy ravishda uzatish 1922 yilda atoqli ozarbayjon bastakori Uzeyir Hojibeyli tomonidan boshlangan va u notaga asoslangan tar ijrochiligini o'rgatgan. Bugungi kunda professional tar ijrochiligi davlat ta'lim muassasalari, jumladan, boshlang'ich musiqa maktablari, musiqa kollejlari va oliy o'quv yurtlari tarmog'i orqali tarqatilmoqda. Biroq, kasbiy darajada ham talabalar an'anaviy og'zaki usulda ijro mahoratini egallaydilar: o'qituvchi xalq musiqasidan parcha ijro etadi, talaba esa unga taqlid qiladi. Sinf guruhlarida o'qitilsa-da, o'qituvchi har bir o'quvchiga alohida ko'rsatma beradi, boshqalari esa tinglaydi. Talabalar ilg'or bilim va ko'nikmalarni egallash uchun kompakt-disk va lenta yozuvlaridan keng foydalanadilar yoki taniqli tarchilarning tele, radio va jonli ijrolarini tinglashadi.

Torning hunarmandchiligi va ijrochilik san'ati Ozarbayjon milliy madaniyatining muhim elementi bo'lib, ijtimoiy va madaniy hayotning ko'plab sohalari bilan chambarchas bog'liq. Tor ustalari va ijrochilari uchun bu, birinchi navbatda, bu san'atni rivojlantirish va asrab-avaylashga o'z hissasini qo'shish, milliy an'analarni boyitish, jamiyatning boshqa a'zolari o'rtasida hurmat qozonishga intilishdir, chunki ular tarni yetakchi milliy cholg'u deb biladilar.